

De organisatie van de leerbewerkeren in de negentiende eeuw: het gilde St. Crispinus en Crispinianus 1834-1912

door Henk van Doremalen

In het laatste jaarboek van de gemeentelijke archiefdienst van Tilburg wees ik op het bestaan van de negentiende eeuwse zieken- en begrafenisbussen.¹⁾ Van de meeste van deze onderlinge steunfondsen van ambachtslieden en fabriekswerkers is slechts weinig bekend. Een uitzondering vormt het gilde St. Crispinus en Crispinianus, waarvan het archief gedeeltelijk bewaard is gebleven.²⁾ In dit artikel zal ik de oprichting, ontwikkeling en ondergang van dit gilde bespreken. Daarbij komen ook de ontwikkelingen in de leer- en schoenenindustrie ter sprake. Tenslotte zal getracht worden de plaats en functie van dit gilde te bepalen.

Oprichting en doel van het gilde

In de literatuur over de economische en sociale geschiedenis van Tilburg wordt 12 juni 1848 als oprichtingsdatum vermeld.³⁾ Doordat in dat jaar het reglement opnieuw geschreven is, is de indruk ontstaan, dat het gilde toen tot stand is gekomen. Uit de bewaard gebleven boekhouding blijkt dat het gilde in 1834 al bestond. Volgens de Tilburgse geschiedvorser Lambert de Wijs heeft de oprichting op 2 augustus 1834 plaatsgevonden. Ook is hij van mening dat er in de 18e eeuw een ouder gilde bestaan moet hebben dat omstreeks 1650 opgericht zou zijn.⁴⁾

Het oudst bekende 19e eeuwse reglement waarin sprake is van een '... Beurze of Gilde bestaande uit leerbereiders, schoenmakers en zadelmakers. . . ' heeft als datum 25 juli 1835. Dit reglement dat de basis vormde van het gilde is ondertekend door in totaal 55 personen, waarvan er 9 een kruisje gezet hebben (zie afb. p. 15). Hoewel er in 1848 opnieuw een reglement geschreven is, zijn de artikelen uit

1835 in essentie tot 1912 gehandhaafd gebleven. In 39 artikelen werden de organisatiestructuur en de rechten en plichten van de leden vastgelegd.

Het bestuur van het gilde bestond uit een hoofdman, twee dekens, twee (oud)raden en een penningmeester. Hoofdman en raden bleven in functie zolang zij dit wenselijk achtten. Van de dekens, die met uitvoerende werkzaamheden belast waren, trad er elk jaar een af en werd door het bestuur een nieuwe benoemd.

Niet iedereen kon lid worden van het gilde. Ongezonde, gebrekkige, arbeidsongeschikte en te oude personen waren uitgesloten (het reglement van 1835 noemt daarbij geen leeftijdsgrens, dat van 1848 noemt 34 jaar of ouder). Vreemdelingen werden ook niet toegelaten, tenzij ze een bewijs van goed gedrag konden overleggen.

Wat de financiële verplichtingen betreft blijkt uit het reglement dat ieder lid één stuiver per week moest bijdragen. Bovendien kon men verplicht worden "... wekelijks zoodanig surplus te fournee-

ren als door de gezamenlijke Regenten naar omstandigheid der onvermijdelijke uitgaven zal worden noodig geoordeel(d). . .".⁵⁾

Het doel van het gilde was drieërlei:

1. een uitkering verstrekken bij ziekte
2. het verzorgen van een fatsoenlijke begrafenis voor de leden
3. het organiseren van (half)jaarlijkse feestelijke bijeenkomsten (de zgn. teerdagen)

Over het eerste werd in artikel 10 – dat later aanleiding zou worden tot discussie – bepaald:

"om uit deze Beurs te trekken, (na expiratie der twee eerste jaren van een ieder ingeschrevene) zal ieder lid (mits meer dan twee dagen buiten den zondag) ziek of onbekwaam om te werken (excerpt des zondags) vijf stuivers uit deze Beurs genieten, en wel op vertoon van een behoorlijk voldoende attest van een Medicine Doctor of chirurgijn zullen bij gebreken van zoodanig getuigschrift geene be-deeling mooge worden gedaan".⁶⁾ Afgezien van de twee wachtdagen en verdere bepalingen tegen wat we in twintigste eeuwse terminologie oneigenlijk gebruik zouden noemen, was de uitkering van vijf stuivers per dag aanvankelijk van onbepaalde duur.⁷⁾

Wanneer een gildelid kwam te overlijden werd f 18,— uitgekeerd om hem een fatsoenlijke begrafenis te bezorgen. Bij het overlijden van

de vrouw van een gildelid werd f 9,— betaald. Alle gildeleden dienden bij de begrafenis aanwezig te zijn. Ze werden daadwerkelijk bij de begrafenis betrokken (als dragers, lijkbidder etc.).

Het reglement van 1848 week af van dat uit 1835 waar het bijeenkomsten (o.a. de teerdagen) en het verplicht lidmaatschap van leerlingen betrof. In 1848 is over dit laatste niets meer in het reglement terug te vinden.

Wel werden in dat jaar uitvoerige bepalingen opgenomen over de jaarlijkse kerkdienst ten behoeve van de overleden gildebroeders.⁸⁾

De teerdagen werden in 1848 vastgesteld "eerste op 10 mei of daarop volgende maandag, tweede maandag na de laatste betaaldag". Op deze dagen werd een feestavond gehouden waarvan de kosten gedeeltelijk uit de kas werden betaald. Uit de boekhouding blijkt, dat het niet de gewoonte was om op de teerdag de kas te verdelen, iets dat bij veel steunfondsen van ambachts- en werklieden juist wel gebeurde. Op de teerdagen werd gedanst en gedronken en blijkbaar was het ook de meest geschikte gelegenheid om onderlinge ruzies uit te vechten.⁹⁾

Behalve de teerdag was er nog de zgn. comparitie, een bijeenkomst waarbij de administratieve aangelegenheden werden afgehandeld.

Het kiezen van een hoofdman

De dagelijkse leiding van het gilde was in handen van een hoofdman. In de ongeveer 80 jaren dat de organisatie bestaan heeft zijn er vier hoofdmannen geweest¹⁰⁾:

1834 – 1841 J.F. de Bont
1841 – 1873 W.H. van Trier
1873 – 1893 G.C. Dudar
1893 – 1912 H.J. de Pont

Hoe de verkiezing van een hoofdman plaatsvond weten we uit enkele losse aantekeningen uit 1873. Toen Willem van Trier op 25 januari van dat jaar overleed telde het gilde 95 leden. Deze werden opgeroepen om maandag 10 februari om 4 uur in de middag te komen stemmen. Ieder lid ontving tegen inlevering van zijn lidmaatschapskaart 50 cent en een stembriefje. Door de

The image shows a handwritten document with numerous signatures in cursive script. The text is dense and difficult to read due to the handwriting, but it appears to be a list of names and possibly titles or roles, likely the signatures mentioned in the caption below.

Ondertekenaars van het reglement van 25 juli 1835 (coll. Gemeentelijke Archiefdienst Tilburg)

bestuursleden was een stemreglement samengesteld waaruit blijkt dat de stemming schriftelijk was. In principe kon iedereen voor de functie van hoofdman in aanmerking komen. De bestuursleden A. van Eulem, O.D. Becx en C. van Riel verzochten echter niet gekozen te worden. De 88 geldige stemmen werden op acht verschillende personen uitgebracht. Daarvan kreeg G. de Rooi 14 stemmen, P.A. Dirks 27 en G. Dudar 31. De op 25 december 1829 geboren Gerardus Cornelis Dudar, die het schoenmakersbedrijf uitoefende in de wijk Kerk was daarmee tot nieuwe hoofdman gekozen.¹¹⁾

In 1893 vond dezelfde procedure nogmaals plaats toen H.J. de Pont met 38 van de 63 uitgebrachte stemmen tot opvolger van Dudar werd gekozen.¹²⁾

De leer- en schoenenindustrie

De geschiedenis van het gilde is nauw verbonden met de ontwikkelingen in de leer- en schoenenindustrie. Al vanaf het begin van de negentiende eeuw was dit, na de textielindustrie, de belangrijkste nijverheidstak van Tilburg. De bedrijfjes waren beperkt van omvang. De personeelsbezetting bestond in het algemeen uit de baas met één of twee meewerkende knechts. Slechts bij uitzondering werd met drie of meer werklieden gewerkt zoals onderstaand overzicht uit het midden van de negentiende eeuw laat zien:¹³⁾

Zelfs de in 1853 opgerichte leerfabriek van J. Hartog had slechts één arbeider in dienst.

In de leer- en schoenenindustrie vonden in de tweede helft van de